

ІСТОРІЯ

УДК 94:33.025.28]:303.446(4)

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/59-2-1>**Юрій ВОЙТЕНКО,***orcid.org/0000-0003-3782-5471*

кандидат історичних наук, доцент,

доцент кафедри політології

Університету Григорія Сковороди в Переяславі

(Переяслав, Київська область, Україна) *Polistnicht@gmail.com*

ОСОБЛИВОСТІ ПРОЦЕСУ ПРИВАТИЗАЦІЇ У КРАЇНАХ БАЛТІЇ В УМОВАХ ТРАНЗИТУ: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ

Враховуючи те, що країни Балтії до початку 90-х років XX століття перебували у «радянському таборі» який націоналізував та монополізував всю власність, то з відновленням незалежності ці країни взяли курс на побудову демократичних країн з ринковими економіками, що, безперечно йде через етап приватизації. Тому, метою статті є порівняти процес приватизації у країнах Балтії після проголошення ними акту про відновлення незалежності на початку 90-х років XX століття. У статті зазначається, що кожна з Балтійських країн обрала власний шлях під час здійснення реформи приватизації і він мав свої особливості та результати. Так, якщо Литва та Латвія на початковому етапі обрала ваучерну приватизацію, оскільки вона видається найбільш справедливою для суспільства, яке має рівний доступ до державного майна, то Естонія у цей період обрала інший варіант – продаж державних підприємств зовнішнім аутсайдерам. На наступному етапі Латвія запроваджує політику продажу збиткових підприємств іноземцям, а Литва та Естонія втілює можливість викупу менеджерами та робітниками своїх підприємств. Висвітлено у статті ту обставину, що на початковому етапі найбільше було приватизовано саме дрібних та частина середніх за розмірами підприємств, а великі підприємства у цих країнах складно було реалізувати, оскільки вони були громіздкі, зі старим обладнанням та орієнтацією на ринки СНГ та потребували значних інвестицій. Окрім продажу підприємств у різний спосіб також має місце приватизація жила, яка відбувалася у досліджуваних країнах по різному. Так, у Литві та Латвії це жило можна було придбати за ваучери надані урядом населенню країни, а у Естонії була пряма кореляція між трудовим стажем і житловою площею. Окремо у статті зазначається, що приватизація землі тими господарями, хто зміг придбати землю у приватну власність особливо у сільській місцевості призвела до соціального розширення та створила нові категорії серед таких власників.

Ключові слова: приватизація, країни Балтії, ваучери, підприємства, майно, ринок, економіка.

Yurii VOITENKO,*orcid.org/0000-0003-3782-5471*

PhD in History, Associate Professor,

Associate Professor at the Department of Political Science

Hryhorii Skovoroda University in Pereiaslav

(Pereiaslav, Kyiv region, Ukraine) *Polistnicht@gmail.com*

FEATURES OF THE PRIVATIZATION PROCESS IN THE BALTIC COUNTRIES IN TRANSIT CONDITIONS: A COMPARATIVE ANALYSIS

Given that the Baltic countries were in the “Soviet camp” until the early 90s of the 20th century, which nationalized and monopolized all property, then with the restoration of independence, these countries took a course to build democratic countries with market economies, which undoubtedly goes through the phasing of privatization. Therefore, the purpose of the article is to compare the process of privatization in the Baltic states after they proclaimed the act of restoration of independence in the early 90s of the 20th century. The article notes that each of the Baltic countries has chosen its own path during privatization reform and has its own characteristics and results. Thus, if Lithuania and Latvia chose voucher privatization at the initial stage, then after it it seems to be the most fair for society, which has equal access to state property, Estonia during this period chose another option – the sale of state-owned enterprises to external outsiders. At the next stage, Latvia introduces a policy of selling unprofitable enterprises to foreigners, and Lithuania and Estonia provide the opportunity for managers and workers to buy out their enterprises. The article highlights the perspective that at the initial stage it was mostly small and a part of medium-sized enterprises that were privatized, and it was difficult to implement large ones in these enterprises of the country, after which they were bulky, with old equipment and oriented

towards the CIS markets and required significant investments . the free sale of enterprises in different ways also takes place in the privatization of housing, which took place in the studied countries in different ways. Thus, in Lithuania and Latvia this housing could be obtained with vouchers provided by the government to the population of the country, and in Estonia there was a direct correlation between work experience and living space. Separately, the article notes that the privatization of land by those owners who were able to purchase land for private ownership, especially in rural areas, led to social stratification and created new categories among such owners.

Key words: privatization, Baltic states, vouchers, enterprise, property, market, economy.

Постановка проблеми. Приватизаційний процес є одним з етапів в умовах транзиту з планової до ринкової економіки, у якій громадяни мають право на приватну власність, відповідно нею володіти, користуватися та розпоряджатися. Це зумовлює появу підприємництва та конкуренцію не лише у економічному, а й політичному житті країни, що є на шляху до демократичного режиму.

Країни Балтії, відновивши свою незалежність на початку 90-х рр. XX ст. розпочали процес приватизації державного майна, оскільки попередня радянська власність у цих країнах була здійснена насильницьким шляхом у формі націоналізації з початку окупації цих територій з боку СРСР ще у червні 1940 р. Тобто, з одного боку, це було повернення до приватновласницьких інтересів народів Балтії, які мали такий порядок у доокупаційний період (1918–1940 рр.), а з іншого – це був курс до європейського та демократичного ладу у якому існує гарантована державою приватна власність, котра є непорушною, а також запорукою ринкової економіки та відкритого суспільства.

Процес приватизації в трансформаційних умовах має як спільні, так відмінні риси у різних країнах, зокрема і в посткомуністичних, таких як країни Балтії.

Враховуючи те, що країни Балтії одні з перших вийшли з складу СРСР і знаходяться у спільній географічній площині, то досить цікавим є саме їх приватизаційний процес на шляху до ринкової економіки та демократії у порівнянні між собою з визначеними особливостями кожної.

Метою статті є здійснення порівняльного аналізу процесу приватизації у країнах Балтії (Литві, Латвії, Естонії) з часу відновлення ними незалежності на початку 90-х рр. XX ст. та виявити особливості кожної з країн у цій реформі.

Виклад основного матеріалу. Після проголошення парламентом Литви виходу з СРСР 11 березня 1990 р. та відновленні її незалежності, розпочався процес приватизації, який був обумовлений цілеспрямованою державною політикою у цьому напрямку.

Литва у цьому процесі пішла шляхом ваучерної приватизації, надавши можливість усім громадянам придбати державне майно, зокрема і житло.

Так, за даними міністерства економіки Литви, до кінця 1994 року 20% емітованих вау-

черів були використані для приватизації житла, 26% – для придбання землі та сільськогосподарських об'єктів та 54% – для приватизації державних підприємств (Аносова, 2008: 25).

Всього до 1996 було передано у приватні руки 5714 об'єктів, у тому числі 2928 великих та середніх підприємств шляхом відкритої підписки на акції; 2726 дрібних об'єктів продано на аукціонах; 12 об'єктів реалізовано на конкурсній основі і 48 об'єктів придбано за гроші. Також, станом на 1996 рік, 70% фірм було приватизовано за ваучери, у власності держави залишилось – 25% і біля 5% – викуплені менеджерами цих підприємств (Аносова, 2008: 26).

Окремо варто зазначити, що у Литві продавалось як державне, так і муніципальне (тобто, комунальне) майно, при цьому його могли придбати і фізичні, а також юридичні особи за готівкові кошти за умовами ринку.

Так, у період з 1998 по 2005 рр. у Литві було приватизовано 5509 об'єктів на суму 1740 млн євро. Відносно невеликі об'єкти були приватизованими на публічних аукціонах, а великі – на публічних конкурсах. В результаті була звершена приватизація таких галузей економіки як: страхування, телекомунікації, банків, виробництво алкогольних напоїв. На даному етапі приватизаційний процес у країні реалізовується згідно постанови уряду та «Закону про приватизацію державного та муніципального майна» (Аносова, 2008: 26). Варто зазначити, що частка нового приватного сектору у ВВП Литви станом на 1995 рік склала 40% (схожий на той час був показник у Болгарії та Македонії).

При цьому всьому, варто відмітити і деякі негативні наслідки такого процесу. Так, протягом першого десятиліття після відновлення незалежності Литви, у процесі приватизації значна кількість великих підприємств збанкрутувала і тисячі людей залишилися без роботи (Бумблаускас, 2018: 384). Проте, це властиво не конкретній сфері, чи даній країні, а практично більшості посткомуністичних країн у перехідний до ринку період.

Розуміючи те, що в умовах ринку потрібно створювати приватні підприємства, для заснування яких потрібен був початковий капітал, то його збирали за допомогою продажу іншого

майна, а також придбали його продавши інвестиційні чеки та надані банками позики або залучені іноземні кошти.

Доречно зазначити, що внаслідок розподілу інвестиційних чеків, державою хоч і були створені однакові можливості для купівлі державного майна, що підлягало приватизації, проте цією опцією скористалися не всі. Чимало було скупників цих чеків, котрі, намагалися їх перепродати як найвигідніше. Багато громадян ці чеки просто продало і не змогло навіть приватизувати своє житло. Одна частина населення вважала, що приватизація була проведена несправедлива. У будь-якому випадку, у перше десятиліття цей процес зумовив розвиток господарства відновленої держави (Бумблаускас, 2018: 382).

Варто також зазначити, що у новоствореному законі про приватизацію, були прогалини, які дозволяли здійснювати приватизацію, не дотримуючись умов відкритого конкурсу, а також продавати державне майно у приватні руки фактично за безцінь.

З метою купівлі майна в умовах приватизації, засновувались сільськогосподарські інвестиційні та акціонерні товариства, при цьому у чинних законах не було враховано правових зобов'язань щодо того, щоб власники таких товариств мали забезпечити прибутковість їх діяльності; також не лишилося гарантій і тим співвласникам, які свої інвестиційні чеки довірили новоствореним товариствам. Такого року прогалинами в законі про приватизацію скористалися колишні директори радгоспів або голови колгоспів, які розуміли значення та справжню вартість інвестиційних чеків і за незначний час спромогли зібрати величезне майно у своїх руках (Бумблаускас, 2018: 384).

Окрім того, процес приватизації державного майна у Литві призвів до зміни соціальної структури населення, у тому числі і у сільській місцевості. Так, наприклад, у селах з'явилася категорія землеробів, які скориставшись допомогою колективного чи державного господарства заснували свої господарства згідно із Законом про селянське господарство. Ще одну групу землеробів становили особи, що отримали землю, яку мали й до приватизації, і, додатково орендували або купили землю, яку одержали інші спадкоємці з метою розвивати велике товарне господарство. Іншу групу землеробів становили колишні службовці сільськогосподарських підприємств і робітники, які оселилися в колишніх господарствах і не отримали права на земельну ділянку у тій місцевості, в якій проживають. Вони були власниками ділянок біля 2-3 га, для яких господарювання стало спосо-

бом вижити і, втративши роботу, не мали можливості придбати землю у свою власність (Бумблаускас, 2018: 384).

Відповідно до цього, у Литві приватизація підприємств відбувалася на первинному етапі у вигляді ваучерів, а на вторинному етапі закон дозволяв вже продавати їх керівникам і працівникам компаній.

Дещо схожою з Литвою була приватизація у Латвії, оскільки вона на початковому етапі також була ваучерною.

На початку 90-х років були приватизовані підприємства послуг і торгівлі, частина невеликих промислових підприємств і особливо – сільськогосподарські підприємства. При цьому, приватизація великих державних підприємств проходила дуже повільно. Її гальмували банківська криза, а також не готовність та не повне розуміння як ефективно використати свої приватизаційні сертифікати (ваучери). Попри це, до 1999 року було приватизовано більшість малих, середніх та великих державних підприємств. Залишались не приватизованими два найбільших – Латвенеерго та Латвійське пароплавання (Блейере, 2005: 451).

Варто зазначити, що у 1995 р. приватні підприємства Латвії формували 50% ВВП, а вже у 1997 р. – 60 % ВВП (Чорногор, 2011: 121).

Тобто, Латвія пішла схожим з Литвою сценарієм і, відповідно, методикою у приватизаційному процесі, проте отримала дещо вищі показники частки приватизованого сектору у ВВП країни.

Процес приватизації у Естонії дещо різнився з Латвією та Литвою. Так, у Естонії влада провела відносно швидку приватизацію шляхом продажу державних підприємств аутсайдерам (іноземцям), а також поновила попереднім власникам право на власність, що їй було націоналізовано ще комуністичною владою, адже уряд прагнув створити новий клас власників. Така ініціатива влади Естонії та її реалізація привела до значного зростання кількості приватних підприємств: якщо у 1992 р. їх було 2 тис., то у 1994–1995 рр. вже 70 тис. (Чорногор, 2011: 65).

У Естонії було законодавчо врегульовано процес приватизації державного майна. Під час приватизації був посилений суспільний контроль над цим процесом, який мав відбуватися виключно згідно чинного законодавства країни.

Окрім того, в Естонії не набули поширення ваучерні аукціони, як у інших пострадянських країнах у цей період (зокрема і у інших країнах Балтії – Литві та Латвії), оскільки влада орієнтувалась на більш заможного і досвідченого західного інвестора.

Влада цієї країни висувала більш жорсткі умови до суб'єктів господарювання в процесі приватизації майна. Окрім того, державні підприємства не отримували фінансування і мали бути виставлені на продаж (особливо нерентабельні продавали за дуже низькими цінами з метою їх модернізації новим власником) або ж повністю ліквідовані.

На початковому етапі приватизації можна було здійснювати інвестиції в підприємства лише грошима. Проте, з другої половини 1994 року вже можна було здійснювати прямі інвестиції в приватизовані підприємства і на другому етапі вже з'явилась можливість купувати акції компаній за допомогою ваучерів, які з самого початку використовувались для купівлі житла, а також в якості компенсації власникам помешкань, які вони мали до радянської окупації 1940 року. Право на використання ваучерів для інвестицій в державні підприємства отримали лише ті особи, котрі проживали в Естонії не менше, ніж 15 років. Ці ваучери можна було придбати на вторинному ринку (Аносова, 2008: 23).

Одними з перших підприємств, які були ліквідованими були ті, що випускали електронну продукцію, зокрема підприємство «Вольта», яке виробляло електродвигуни, завод «Пунане РЕТ», який випускав радіоли «Естонія», завод «Еесті кабель», який виготовляв різні кабелі. Пізніше, вже понад десятиліття незалежності, припинили свою діяльність «Кренгольмська мануфактура», а також «Балтійська мануфактура», які займалися виробництвом текстильної продукції. Ці підприємства не змогли конкурувати з іноземними товарами (здебільшого – китайського виробництва), що вийшли на ринки з більш дешовшою аналогічною продукцією. Проте, деякі великі підприємства зберегли своє становища і дещо примножили його. Так, підприємство «Балтійський судноремонтний завод» розширило свою сферу, придбавши ряд аналогічних підприємств у Фінляндії та Росії. Тепер до складу цього концерну входить 57 підприємств у різних країнах з капіталообігом у понад 400 млн. євро (Онацький, 2020: 74).

Взагалі, естонський досвід приватизації дає підстави стверджувати, що вони з цим процесом не поспішали і він зайняв у них біля 7 років. Це свідчить про неквапливий та виважений підхід до приватизації колишніх радянських державних підприємств.

При цьому, на початковому етапі приватизація великих підприємств відбувалася досить повільно. Проте, створення у 1992 році Агентства з приватизації, яке у 1993 році почало реалізовувати програму з приватизації державного

майна в Естонії, було підтримано міністерством фінансів Німеччини з метою забезпечення компаній новими інвестиціями, а також менеджментом, що сприяло розвитку цього процесу. До кінця 1994 року в межах програми приватизації було продано 192 підприємства на суму майже 100 млн. дол. США. До цього часу майже 80% державних підприємств змінили власника. Майже 40% таких підприємств було продані іноземним фірмам або спільним підприємствам естонських та зарубіжних інвесторів (Аносова, 2008: 23).

Окрім того, естонці все більше залучали іноземні компанії для інвестування у ці підприємства, що дало новий поштовх у їхньому існуванні, модернізації та розвитку у нових ринкових реаліях. Найбільше іноземних інвесторів у Естонії було з сусідніх Швеції та Фінляндії. Саме вони, повіривши естонському уряду і його політиці в нових умовах, врятували економіку цієї країни від затяжної економічної кризи, котра спіткала більшість посткомуністичних країн в умовах трансформації, особливо у перші роки відновлення незалежності.

Однією з вимог приватизаційного процесу в Естонії була прозорість та відкритість конкурсів для всіх бажаючих учасників, а також дій відповідно до чинного законодавства. Для залучення інвесторів в приватизаційний процес в Естонії, у періодичних виданнях країн Європи керівництвом країни розміщувалися оголошення щодо проведення конкурсів на придбання державних підприємств. Так, були придбані біля 40% підприємств Естонії власниками з Німеччини, Швеції, Фінляндії тощо (Онацький, 2020: 73). Цей процес призвів до того, що у руках іноземних досвідчених власників опинилися колишні неефективні державні підприємства, які внаслідок модернізації почали приносити прибуток новим господарям. Тепер власники цих підприємств сплачували податки, які наповнювали бюджет (місцевий та державний), сприяли появі новостворених товарів на внутрішньому ринку, а також місцеві наймані робітники отримали знання, вміння, навички та досвід роботи. Тобто, економіка поступово переходила на нові, ринкові рейки та поступово набувала обрисів західного типу.

Важливо ще й те, що в Естонії у цей приватизаційний період не сформувалося великих фінансово-промислових груп, які б перетворилися в олігархат, як у деяких пострадянських країнах (зокрема і в Україні). Більшість приватизованих підприємств Естонії це невеликі та середні з чисельністю близько 100–150 працівників (Онацький, 2020: 74).

Неквапливий підхід до процесу приватизації в Естонії згодом дав свої плоди. Так, у 1998 році понад 80% приватизованих підприємств стали прибутковими (Онацький, 2020: 74). Окрім того, ринок цінних паперів, який опинився у руках іноземних інвесторів, модернізувався повільніше за інші, що мало скоріше позитивний, ніж негативний ефект для економіки країни.

Так, станом на 1996 рік, 64% фірм було придбано іноземними інвесторами (аутсайдерами); 30% – викуплено менеджерами; лише; у власності держави залишилось – 4% та 2% – інші форми.

Також у Естонії був досить специфічним процес приватизації житла. Так, жило міг приватизувати мешканець згідно свого трудового стажу. Зокрема, за кожен рік такого стажу передавався один метр кубічний житла на безоплатній основі. Тобто в урядовій формулі містилася чітка кореляція між відпрацьованими роками у господарстві своєї країни і помешканням, яке цей мешканець мав право приватизувати. Окрім того, пенсіонери мали право продати надлишкову площу, якщо вона виходила за межі їх фактичного помешкання (Онацький, 2020: 74).

Така політика сприяла тому, що Естонія, а також Латвія на середину 90-х рр. стали займати лідируючі позиції серед країн з перехідною економікою за індексом приватного сектору у ВВП країни.

Також, у Естонії та інших країнах Балтії з відновленням їхньої незалежності відбулося повернення майна колишнім власникам, яке вони втратили в процесі радянської окупації (Онацький, 2020: 74).

Висновки. Таким чином, приватизацію у країнах Балтії можна розділити за її об'єктами

та методами. Щодо об'єктів приватизації, то до них належать підприємства (дрібних, середніх та великих); земля, зокрема сільськогосподарського призначення та житло. За методами приватизацію можна розділити на три головні групи: ваучерну (купівлю майна за надані урядом народу ваучери); продаж аутсайдерам (тобто, іноземцям); купівлю керівниками та іншими працівниками підприємств на яких вони працюють. На початковому етапі приватизація визначається як первинна, далі – вторинна, потім – третинна і т.д.

Так, кожна з країн Балтії обрала самостійно власну приватизаційну модель з її методами та об'єктами. Якщо на первинному етапі Литва та Латвія обрала ваучерну приватизацію, то на вторинному етапі Литва запровадила викуп підприємств їх менеджерами та працівниками, а Латвія дала можливість аутсайдерам (іноземцям) придбати свої підприємства. Що стосується Естонії, то її досвід був не схожий на попередніх двох країн, оскільки вона одразу, ще на первинному етапі, запровадила продаж державних підприємств аутсайдерам, переважно з близьких країн, таких як Фінляндія, Швеція та Німеччина.

Щодо придбання житла, то громадяни Латвії та Литви використовували власні приватизаційні сертифікати на свій розсуд (придбати чи продати їх, або бути співвласниками майна), то у Естонії громадяни отримували своє житло згідно свого трудового стажу.

Вцілому, приватизаційний процес у країнах Балтії зайняв на першому етапі до 5 років, а далі, поступово, зокрема щодо великих підприємств – до 10 і більше років.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аносова Л., Шагалов Г. Валютный совет и рыночные преобразования в странах Балтии. *Экономика и управление*. 2008. № 2(34). С. 21–26.
2. Гаврилишин О., МакГеттиген Д. Приватизация в странах с переходной экономикой: выборочный обзор литературы. URL: <http://www.research.by/webroot/delivery/files/ecowest/2000n3r07.pdf>
3. Гайтан В. В. Структурна модернізація економічного та соціального потенціалу пострадянського простору. *Актуальні проблеми політики*. 2015. Вип. 54. С. 137–146.
4. Історія Латвії ХХ ст. / Блейере Д. та ін. Рига: «Юмава», 2005. 500 с.
5. Історія Литви кожному / Бумблаускас А., Ейдінтас А., Кулакаускас А., Тамошайтис М. Київ: «Балтія-Друк», 2018. 423 с.
6. Онацький М.Ю. Соціально-економічні перетворення в Естонії у пострадянський період: досвід модернізаційних змін. *Бізнесінформ*. 2020. № 12. С. 72–81.
7. Ткачук А. Латвія: довга дорога реформи, робочі записки. К. 2015. 54 с.
8. Черногор Я. Країни Північної Європи. *Країни світу і Україна*: енциклопедія: в 5 т. Київ, 2011. Т. 1. С. 106–126.

REFERENCES

1. Anosova L., Shagalov G. Valyutnyiy sovet i ryinochnie preobrazovaniya v stranah Baltii [Currency Board and Market Transformations in the Baltics]. *Economics and Management*. #2(34). 2008. pp. 21–26 [in Russian].

2. Gavrilishin O., MakGettigen D. Privatizatsiya v stranah s perehodnoy ekonomikoy: vyborochnyy obzor literatury [Privatization in Transition Economies: A Selected Literature Review]. URL: <http://www.research.by/webroot/delivery/files/ecowest/2000n3r07.pdf> [in Russian].
3. Haitan V. V. Strukturna modernizatsiia ekonomichnoho ta sotsialnoho potentsialu postradianskoho prostoru [Structural modernization of the economic and social potential of the post-Soviet space]. *Actual problems of politics*. 2015. # 54. pp. 137–146 [in Ukrainian].
4. Istoriiia Latvii XX st. [History of Latvia of the 20th century] / Bleiere D., Butulis I., Zunda A., Stranha A., Feldmanis I. Ryha, 2005. 500 p. [in Ukrainian].
5. Istoriiia Lytvy kozhnomu [History of Lithuania for everyone] / Bumblauskas, A.Eidyntas, A.Kulakauskas, M.Tamoshaitys. K. «Baltiiia-Druk», 2018. 423 p. [in Ukrainian].
6. Onatskyi M.Iu. Sotsialno-ekonomichni peretvorennia v Estonii u postradianskyi period: dosvid modernizatsiinykh zmin [Socio-economic transformations in Estonia in the post-Soviet period: the experience of modernization changes]. *Businessinform*. № 12. 2020. pp. 72–81 [in Ukrainian].
7. Tkachuk Anatolii. Latviia: dovha doroha reform [Latvia: the long road to reform] / robochi zapysky. Kyiv, 2015. 54 p. [in Ukrainian].
8. Chornohor Ya. Latviia. Estoniia. Krainy Pivnichnoi Yevropy. Krainy svitu i Ukraina [Northern European countries. Countries of the world and Ukraine]. *Encyclopedia*. 2011. T. 1. pp. 106–126 [in Ukrainian].